

1. Молошина Т. Н. Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках. – М., 1985; 2. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. – К., 1997; 3. Степаненко М. І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській літературній мові (формально-синтаксичний аналіз). – Полтава, 1992.

RELATIVE ADJECTIVES AS A MAIN COMPONENT IN THE STRUCTURE OF ADJECTIVE AND SUBSTANTIVE CONSTRUCTIONS

Iryna Kirichek

The study deals with the problem of combinative characteristics of relative adjectives as principal words in combination with nouns. Peculiarities of valence partner choice are elucidated. Types of relations in these constructions are analyzed according to the formal, grammatical and semantic valence interaction.

Key words: relative adjectives, noun, semantic group.

ФУНКЦІЯ ІНФІНІТИВА В РЕЧЕННЯХ ФОРМАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ НЕМАЄ + PRON + INF ТА PRON_{NEG} + INF

Н. В. Кобченко

(Москва)

Розвідка є спробою з'ясувати семантичну й синтаксичну роль інфінітива в організації речень формально-структурних моделей немає + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf.

Ключові слова: інфінітив, займенникове слово, семантична функція, синтаксична функція.

Цікавими синтаксичними утвореннями української мови є односкладні речення формально-структурних моделей немає + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf, напр.: Нас немає за що пожаліти (Л. Дереш); Я не кажу тобі “прощай”, бо нікому казати (В. Сосюра), які не раз ставали об'єктом наукових студіювань, так і не отримавши однозначної й безапеляційної кваліфікації. Своєрідність структури та специфіка граматичної природи складників цих побудов зумовили різну їх інтерпретацію – як безособових [4: 254], безособово-інфінітивних [2; 5] або розведення у два типи: немає + Pron + Inf – безособові, Pron_{neg} + Inf – інфінітивні [1; 5: 230].

Метою пропонованої розвідки є не наведення аргументів на користь того чи того підходу, а з'ясування ролі інфінітива в семантико-синтаксичній та формально-граматичній організації зазначених одиниць, адже саме це й дозволить чітко встановити їхній різновид, що, у свою чергу, сприятиме адекватному описові системи простих речень української мови.

Насамперед варто окреслити вихідні засади нашого дослідження:

1. Не бачимо достатніх підстав уважати елемент *немає* зв'язкою або допоміжним дієсловом, адже він не лише виражає модально-часову віднесеність розглядуваних речень, а й зберігає своє семантичне навантаження – вказує на неіснування, відсутність чогось або когось, напр.: *Не було їм [бджолам] де гніздитися* (Б. Лепкий) – відсутнє місце; *Можете зняти охорону: вже нема кому нападати* (В. Кожелянко) – відсутні нападники.

2. Заперечний прономінатив із наголошеним *ні-* кваліфікуємо як лексикалізований варіант комплексу предикатива *немає* із займенниковим словом, пор.: *Артистці нема чого більше робити* (В. Винниченко); – *Артистці не було чого більше робити* – *Артистці не буде чого більше робити*; *Та Северина не засмутилася: навіть теперішній сільраді нічого довго робити в неї на подвір'ї* (М. Матіос); – ... *не було чого довго робити в неї на подвір'ї*; – *не буде чого довго робити в неї на подвір'ї*. З цього випливає, що конструкції обох формально-структурних моделей функціонують як синтаксичні варіанти.

3. Визначальною ознакою таких побудов є сталий порядок компонентів [1: 20; 5: 44–45]: інфінітив перебуває в постпозиції стосовно комплексу „*немає* + прономінатив”, його переміщення в препозицію перетворює речення на двоскладне, пор: ...*тобі нема куди поспішати* (В. Шкляр);— *Ну а нам із тобою й тікати немає куди* (О. Забужко).

Поряд з існуванням різних підходів щодо місця аналізованих конструкцій у класифікації односкладних речень, спостерігаємо однакості науковців у витлумаченні ролі інфінітива та визначенні їхньої загальної семантики. Зазвичай учені розглядають інфінітив у межах предикативного центру [1; 2; 4: 254; 5: 20]. Глибше проникнути в організацію таких структур дає змогу використання прийомів дериваційного синтаксису. Очевидно, що досліджувані утворення семантично неелементарні, це результат трансформації вихідних складнопідрядних побудов, пор.: *Навіть нема де сісти* (А. Дністровий) ← *Навіть немає місця, щоб туди (на нього) сісти*; *А мені тепер нема що втрачати* (Ю. Винничук) ← *А у мене тепер немає речей, щоб їх втрачати*; ...*щоб не збожеволіти від думок, яких нікому довірити...* (М. Матіос) ← *Немає кому довірити* ← *Немає людини, щоб їй довірити*. Отже, вихідне складнопідрядне речення з підрядним мети згортається у формально просте з детермінантним членом. Інфінітив, що у вихідній конструкції виступав предикатом підрядної частини, після дериваційних перетворень не входить до предикативного центру похідного речення, а посідає валентно незумовлену позицію адвербіальної синтаксеми з цільовою семантикою. На формально-граматичному рівні ця позиція проектується на місце обставини.

Щодо змістового плану, то загально визнаним є модальне значення таких структур – вираження неможливості дії через відсутність умов для її реалізації [1: 41; 3: 66; 5: 83-84]. Загалом, погоджуючись із таким визначенням, вважаємо за необхідне більш прискіпливо підійти до його формулювання. З огляду на те, що в інфінітиві значення мети домінує над значенням дії, коректнішим постає окреслення семантики речення як наголошення на неможливості досягнення мети через відсутність однієї з умов. Детальний аналіз фактичного матеріалу виявляє такі особливості розглядуваних побудов: 1) некатегоричність: утілена в них вказівка на неможливість – не є

категоричною, адже потенційно мета є досяжною, лише відсутня одна з умов для її реалізації. Пор.: *Нема спроможності написати листа* (повна неможливість досягнення мети); *Немає чим написати листа*; *Нічим написати листа* (відсутність знаряддя для досягнення мети); 2) узагальненість: для досягнення мети, вираженої у реченні, необхідна не конкретна умова, а взагалі яка-небудь умова певного різновиду – який-небудь суб'єкт чи об'єкт, яке-небудь місце, який-небудь час тощо, відповідно аналізовані одиниці позначають відсутність жодних умов певного зразка, іншими словами, відсутність узагальненої умови.

Імовірно, саме другий чинник і вплинув на формальний склад таких конструкцій, зумовивши в процесі згортання складнопідрядних речень заміну субстантива, що позначає умову, прономінативом (представник класу слів із найбільш узагальненою семантикою). Прикметно, що в похідних утвореннях показником різновиду умови відмінкова форма займенникового іменника: Д. в. – суб'єкт чи адресат, Р. в. і З. в. – об'єкт тощо: *...і не було кому проти злочинців свідчити* (О. Кобилянська); *А тут нема про що говорити* (М. Гримич); *Але насправді їм нема чим пишатися...* (О. Луцишина). Тому не знаходимо достатньо підстав констатувати синтаксичну залежність прономінативів від інфінітива, адже тут їхня морфологічна форма втрачає свою власне функцію й набуває семантичної.

Отже, у побудовах формально-структурних моделей *немає* + Pron + Inf та Pron_{neg} + Inf інфінітив характеризується значенням мети й на семантико-синтаксичному рівні посідає місце адverbіальної синтаксеми, що на рівні формально-граматичному корелює з роллю детермінантної обставини. А морфологічна форма прономінатива є не засобом підпорядкування інфінітиву, а опосередкованою вказівкою на різновид умови, про яку йдеться в реченні.

1. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К., 1982; 2. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. – М., 2004; 3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975; 4. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1972; 5. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2004.

THE FUNCTION OF THE INFINITIVE IN THE SENTENCES OF FORMAL-STRUCTURAL MODELS *НЕМАЄ* + PRON + INF AND PRON_{NEG} + INF

Natalya Kobchenko

*The paper is an attempt to determine semantic and syntactic role of infinitive in the organization of the sentences of formal-structural models *немає* + Pron + Inf and Pron_{neg} + Inf.*

Key words: infinitive, pronoun word, semantic function, syntactic function.